

SØREN ABYE KIERKEGAARD (1813. – 1855.)

SADRŽAJ

1. ŽIVOT I DJELA
2. POJEDINAC I MNOŠTVO
3. DIJALETIKA STADIJA I ISTINA KAO SUBJEKTIVNOST
4. IDEJA EGZISTENCIJE

1. ŽIVOT I DJELA

S. A. Kierkegaard se rodio u Kopenhagenu. Njegov otac, koji je patio od melankolije, odgojio ga je u strogom religioznom duhu. Kod Sørenu se ta melankolija spojila sa sarkastičnom dovitljivošću. Godine 1830., kad je imao 17. godina, Kierkegaard se upisuje na sveučilište u Kopenhagenu izabравši studij teologije, bez sumnje u skladu s očevom voljom. No Søren se više posvećuje studiju filozofije, književnosti i povijesti. U to je vrijeme upoznao hegelijanizam. Udaljivši se i od svog oca i od njegove religije, Kierkegaard je vrlo kritički promatrao život oko sebe i govorio o 'zagušljivoj atmosferi' u kršćanstvu. Smatrao je da su filozofija i kršćanstvo nespojivi. Religiozna nevjera bila je praćena laksizmom u moralnim pitanjima¹. U proljeće 1836. g. Kierkegaard osjeća veliku napast da počini samoubojstvo, ali u lipnju te godine on doživljava neku vrst moralnog obraćenja u smislu što je prihvatio moralna mjerila s odlukom da će živjeti po njima².

U svibnju 1838. Kierkegaard doživljava religiozno obraćenje i 1840. polaže ispite iz teologije. Zaručuje se s Reginom Olsen, ali nakon godine dana uviđa da nije prikladan za brak i raskida zaručke. Došao je do uvjerenja da je on čovjek s posebnim poslanjem, a brak bi mu u tome mogao smetati.

Godine 1843. objavljuje djelo *Ili—ili* - naslov koji već sam pokazuje njegov stav prema životu i njegovo odbijanje onoga što bi Hegel nazvao 'I-i'. Zatim objavljuje *Strah i drhtanje*, *Ponavljanje* (1843) te *Pojam straha i Filozofski fragmenti* (1844); *Stadiji životnog puta* (1845) te *Završni neznanstveni postskript* (1846). Djela u tom periodu izlaze pod raznim pseudonimima, premda su identitet autora svi znali. Od proljeća 1843. Kierkegaard počinje komunicirati direktno. U toj godini on doživljava posebno religiozno iskustvo. Izlaze još *Anti-Climacus*, *Kršćanski razgovori* te *Bolest na smrt* (1849).

¹ Estetski stadij

² Etički stadij

Kierkegaard je frontalno napadao dansku Crkvu za koju kaže da jedva zaslužuje kršćansko ime. Ona mu, osobito u njezinim službenim predstavnicima izgleda kao razvodnjeno kršćanstvo, kao pristojan moralni humanizam s vrlo malo religiozne vjere. Vjera je dozirana tek toliko da ne bi bila povrijeđena tankoćutnost učenih.

Kierkegaard je umro 15. studenog 1855. Na njegovu sprovodu došlo je do nezgodnog prizora kad je njegov nećak prekinuo govor službenika protestirajući što danska crkva prisvaja sebi čovjeka koji ju je tako odrješito osuđivao.

2. POJEDINAC I MNOŠTVO

Kod Kierkegarda nalazimo očit osjećaj prema kojem svako ljudsko biće ostaje pojedinačno, odijeljeno od osoba i stvari. U tom smislu pojedinačnosti članovi jedne bijesne svjetine ostaju individui. U isto vrijeme imamo osjećaj za pojedinačnost članova takve svjetine koja je utopljena u zajedničku svijest, a poznato je da je takva svjetina sposobna učiniti djela koje pojedinci kao pojedinci ne bi nikad učinili. No uzmimo manje dramatične primjere. Pretpostavimo da se moja mišljenja uglavnom ravnaju prema onom što »ljudi misle«, moje reakcije prema onom što »ljudi osjećaju«, a moje djelovanje prema socijalnim konvencijama moje okoline. U tome smislu može se reći da ja mislim, osjećam i djelujem kao član »Jednoga«, kao član neosobnog kolektiva, a ne kao taj pojedinac. No kad postanem svjestan svog anonimnog statusa i počnem oblikovati vlastite principe ponašanja i onda djelovati prema njima, makar to značilo i protivno od uobičajenog ponašanja socijalne sredine, onda se može reći da postajem sve više i više pojedinac, unatoč činjenici što u drugom smislu nisam ni manje ni više pojedinac nego što sam bio prije.

Za Kierkegarda je svjetina jednostavno 'neistinita' zbog toga što ona čovjeka čini potpuno okorjelim i neodgovornim, ili barem reducira njegovu odgovornost na fragment. Filozofija (Hegel!) je svojim naglašavanjem univerzalnog nastojala pokazati da čovjek ostvaruje svoju pravu bit ako nadraste svoju puku partikularnost i postane moment u životu univerzalnog.

Ta je teorija kriva bez obzira na to promatra li se kao Država ili kao ekonomska ili socijalna klasa ili kao Čovječanstvo ili apsolutna Misao. I čovjekov odnos prema Bogu ostaje uvijek odnos pojedinca prema Bogu, ne kao univerzalnoj ili apsolutnoj misli, nego kao apsolutnom Ti. Ta Kierkegardova misao o pojedincu doći će još više do izražaja u teoriji o tri stadija. Uzdizanje univerzalnog, kolektiva, totalnosti, za Kierkegarda je »čisto poganstvo«. No tu valja znati da je historijsko poganstvo bilo usmjereno prema kršćanstvu, a to novo poganstvo je samo čista apostazija od kršćanstva.

3. DIJALEKTIKA STADIJA I ISTINA KAO SUBJEKTIVNOST

U *Fenomenologiji duha* Hegel je izložio svoju dijalektiku stadija kojima se duh budi prema samosvijesti, prema univerzalnoj svijesti i prema položaju apsolutne Misli. Kierkegaard također razlaže svoju dijalektiku. Ali ona je radikalno različita od Hegelove. Na prvo mjesto on stavlja proces kojim se duh aktualizira u obliku individualnosti, individualne egzistencije, a ne u obliku sve-obuhvatnog univerzalnog. Na drugom mjestu, prijelaz iz jednog stadija prema slijedećem ne izvodi se mišljenjem nego *izborom*, činom volje, i u tom smislu govorimo o skoku. Ne radi se tu o nadvladavanju antiteza procesom konceptualne sinteze; tu se radi o izboru između alternativa, izboru više alternative, prijelazu u viši stadij dijalektike, a taj je izbor svojevrijedno samo-zalaganje čitava čovjeka.

Prvi stadij ili sferu analogno vlastitom životnom iskustvu on opisuje kao *estetsku*. On je karakteriziran samo-raspršenošću na razini osjetila. Estetski se čovjek vodi osjetilima, impulsima i emocijama. No estetski čovjek nije samo grubo osjetilan čovjek. On se može predočiti pjesnikom koji preobražava svijet u kraljevstvo mašte i romantike. Bitna crta estetske svijesti je odsutnost čvrstih univerzalnih moralnih mjerila i određene religiozne vjere, a prisutnošću težnje za užitkom u čitavom okviru osjećajnog osjetilnog iskustva. Estetski čovjek teži prema neizmjernom, ali u smislu loše neizmjernosti koja nije ništa drugo do odsutnost svih ograničenja osim onih koje postavlja vlastiti ukus. Otvoren prema svom emocionalnom i osjetilnom iskustvu kao prema nektaru iz svakog cvijeta, estetski čovjek mrzi sve što bi ograničilo njegovo polje izbora i on nikad ne daje konačan oblik svome životu. Ili bolje, oblik njegova života je prava bezobličnost, samo-raspršenje na razini osjetila.

Estetskom čovjeku njegov život izgleda kao izraz slobode. Ipak, on je više od psihofizičkog organizma, obdaren emocionalnom i imaginativnom moći i sposobnošću za osjetni užitak. 'Duševno-tjelesna sinteza u svakom je čovjeku planirana s ciljem da bude duh, takva je zgrada; ali čovjek radije boravi u podrumu, tj. u odrednicama osjetilnosti. I što čovjek postaje svjesniji da živi u tom podrumu zgrade, to je više on podložan 'očaju'. On vidi da tu nema lijeka, nema spasa, na razini na kojoj stoji. Suočen je stoga s alternativom: ili mora ostati u očaju na estetskoj razini ili mora napraviti prijelaz na slijedeću razinu činom izbora, samo-zalaganjem. Čisto mišljenje mu tu može pomoći. To je pitanje izbora: **IIi—IIIi**.

Drugi stadij je *etički*. Tu čovjek prihvaća određena moralna mjerila i dužnosti, glas univerzalnog uma, i time daje oblik i konzistenciju svom životu. Ako bismo estetski stadij mogli tipizirati Don Juanom, ovaj etički stadij tipiziran je Sokratom. Jednostavan primjer prijelaza iz estetskog stadija u stadij moralne svijesti za Kierkegarda je čovjek koji se odrekne seksualnog impulsa prema prolaznoj atrakciji i uđe u stalež braka, prihvaćajući njegove obveze. Brak je naime etička institucija, izraz univerzalnog zakona razuma.

Etički stadij posjeduje vlastiti heroizam. On može proizvesti ono što Kierkegaard naziva tragičnim herojem. »Tragični heroj se odriče samoga sebe da bi izrazio univerzalno«. To su učinili i Sokrat i Antigona koja je bila spremna dati svoj život u obranu nepisanih zakona. U isto vrijeme etička svijest kao takva na razumije grijeh. Etički čovjek može računati s ljudskom

slabošću, ali on smatra da se ona može nadvladati jakošću volje, prosvijetljene jasnim idejama. On vjeruje u čovjekovu moralnu samo-dovoljnost. No s činjenične strane čovjek može shvatiti svoju nesposobnost da ispuni moralni zakon kako bi trebalo i da postigne savršenu krepost. Tu je došao do točke na kojoj je suočen s izborom ili odbacivanjem stajališta vjere. Kao što 'očaj' čini antitezu estetskoj svijesti, tako grijeh čini antitezu etičkom stadiju, i ta se antiteza može nadvladati vjerom, vlastitim odnosom prema Bogu.

Potvrđivati svoj odnos prema Bogu, osobnom i transcendentalno apsolutnom, znači afirmirati sebe kao duh. Svaki je čovjek na neki način mješavina konačnog i beskonačnog. Promatran kao konačan, on je odijeljen od Boga, otuđen od Njega. Promatran kao beskonačan, čovjek nije sam Bog, ali on je pokret prema Bogu, pokret duha. Čovjek koji usvoji i afirmira svoj odnos prema Bogu u vjeri postaje upravo ono što on zapravo jest, pojedinac pred Bogom.

Treći je stadij *religiozni*. Kierkegaard tu uzima kao simbol Abrahama koji je spreman žrtvovati svog sina Izaka Bogu na njegovu zapovijed. Tragični heroj žrtvuje samog sebe za univerzalni moralni zakon. No Abraham ne čini ništa za univerzalno. On nije ni tragični ni estetski heroj, čovjek vjere je izravno u odnosu prema osobnom Bogu čije su zapovijedi apsolutne i ne mogu se mjeriti jednostavno mjerilima ljudskog uma.

U Kierkegaardovoj dijalektici postoji diskontinuitet u smislu prijelaza od jednog stadija u drugi koji se čini izborom, samo-zalaganjem, a ne trajnim procesom konceptualnog posredovanja. U njegovu gledanju vjera je skok. To znači, ona je avantura, rizik, samopredanje objektivnoj nesigurnosti. Bog je transcendentni Apsolut, apsolutni Ti; on nije objekt čija se egzistencija može dokazati. Istina, Bog se objavljuje u ljudskoj savjesti u smislu da čovjek može postati svjestan svoga grijeha i svog otuđenja kao i svoje potrebe Boga. Ali čovjekov je odgovor smion pothvat, čin vjere u Biće koje leži izvan dohvata spekulativne filozofije. I taj čin vjere nije nešto što se može učiniti jednom zauvijek. On se mora trajno ponavljati. Bog se doduše objavio u Kristu, Bogo-čovjeku. Ali Krist je paradoks, Židovima kamen spoticanja, a Grcima ludost. Vjera je zato uvijek rizik, skok.

Gledano s jedne strane Kierkegaardov pogled sa stajališta vjere je jak protest protiv načina na koji spekulativna filozofija, predstavljena osobito hegelijanizmom, zamagljuje razliku između Boga i čovjeka i racionalizira kršćanske dogme, okrećući ih u filozofsko-dokazane zaključke. U Hegelovu sistemu je kvalitativna razlika između Boga i čovjeka panteistički dokinuta. On razara vjeru i njegov zahtjev da reprezentira kršćanstvo je lažan. Time Kierkegaard odbacuje misao da bi u njegovu životu moglo biti nešto na višoj razini od vjere. Kierkegaard je imao malo simpatije za ideju dokazivanja Božje egzistencije. Vjerovanje za njega nije stvar prihvaćanja zaključaka demonstrativnih argumenata, nego više stvar volje.

To dolazi jasno do izražaja u njegovoj poznatoj interpretaciji istine kao subjektivnosti. Kierkegaard ne poriče da postoji tako nešto kao što je objektivna neosobna istina. Ali, npr. matematičke istine ne tiču se 'postojećeg individua' kao takvog. One su irelevantne za

čovjekovo životno zalaganje. On ih prihvaća, ne može drugačije. Ali on tu ne stavlja na kocku čitavo svoje biće. Ono zašto zalažem svoj život nije nešto u što se ne može sumnjati, nego nešto u što mogu sumnjati, ali što je za mene toliko važno da to prihvaćam i to sa strastvenim samozalaganjem. To je u nekom smislu *moja* istina. 'Istina je upravo rizik koji bira neku objektivnu nesigurnost sa strastvenošću neizmjenosti'.

Istina ovako opisana očito je ono što Kierkegaard misli pod vjerom. Definicija istine kao subjektivnosti i definicija vjere su isto. Kierkegaard više puta naglašava da vječna istina nije u sebi paradoks, ali postaje paradokсна u odnosu prema nama. Možemo zbilja s nekom evidencijom u prirodi vidjeti Božja djela, ali u isto vrijeme možemo vidjeti mnogo toga što pokazuje u protivnom smjeru. Tu uvijek ostaje 'objektivna nesigurnost', gledamo li na prirodu ili na Evanđelje. Ideja Bogo-čovjeka je sama paradokсна za ograničeni um. Vjera prihvaća objektivno nesigurno i afirmira ga, ali ona mora to držati takoreći nad morem bez dna. Religiozna vjera egzistira jedino u 'strastvenom' usvajanju objektivne nesigurnosti.

Gledajući činjenično, Kierkegaard neće reći da ne postoje racionalni motivi za izvršenje čina vjere i daje on čisto proizvoljan čin hirovitog izbora. Ali on svakako želi minimizirati te racionalne motive za religioznu vjeru naglašavajući subjektivnost istine i prirodu vjere kao skok. Inače, kod njega možemo steći dojam da je vjera proizvoljni čin volje. No ako pustimo po strani teološku analizu vjere i koncentriramo se na psihološkom vidu tog predmeta, onda nećemo imati poteškoća uvidjeti kako je ovdje sigurno čovjek koji dobro iz vlastitog iskustva shvaća što znači opisati vjeru kao smion pothvat i rizik.

4. IDEJA EGZISTENCIJE

U Kierkegaardovoj nekonvencionalnoj definiciji istine govori se o »egzistirajućem individuumu«. Termin 'egzistencija' je kod Kierkegarda tipično ljudska kategorija koja se ne može primijeniti na predmete, npr. na kamenje. Da bi ilustrirao pojam egzistencije, Kierkegaard se služi slijedećom analogijom. Čovjek sjedi u kolima i drži uzde, ali konj ide svojim uobičajenim putem bez aktivne kontrole kočijaša, koji je možda i zaspao. Drugi opet aktivno vodi i usmjeruje konja. U nekom smislu se za obojicu može reći da su kočijaši, da upravljaju. Ali u drugom smislu, jedino za drugog možemo reći da doista upravlja. Na sličan način, za čovjeka kojeg nosi svjetina, koji se utopio u anonimno 'se' (misli se, radi se...), može se reći da egzistira u jednom smislu tog termina, premda u drugom smislu ne možemo reći za njega da egzistira. On, naime, nije 'egzistirajući individuum' koji odlučno stremi prema nekom cilju koji se ne može ostvariti jedanput zauvijek u danom času, pa je zato u trajnom stanju nastajanja, ostvarivanja samog sebe ponavljanim činom izbora. Čovjek koji se zadovoljava svojom ulogom gledaoca svijeta i života i koji svaku stvar preobražava u dijalektiku apstraktnih pojmova egzistira u prvom smislu te riječi, ali ne u drugom. 'Egzistirajući individuum' više je činitelj nego gledatelj. On stavlja samog sebe u igru i zato daje svom životu oblik i smjer. On eks-sistira prema nekom cilju za kojim on aktivno teži birajući ovo a odbacujući ono.

Drugim riječima, termin 'egzistencija' za Kierkegaarda ima više-manje isti smisao kao i termin 'autentična egzistencija' kako ga upotrebljavaju neki moderni egzistencijalisti.

Shvaćen samo na taj način, termin 'egzistencija' je neutralan u smislu da se može primijeniti na svaki od tri stadija dijalektike. Kierkegaard izričito kaže da postoje 'tri sfere egzistencije: estetska, etička i religiozna. Čovjek može egzistirati u estetskoj sferi ako odlučno i svojevolumno i trajno djeluje kao estetski čovjek, isključujući alternative. Isto tako, čovjek koji žrtvuje vlastite sklonosti univerzalnom moralnom zakonu i trajno nastoji oko ispunjenja moralnog ideala koji ga trajno vuče naprijed jest egzistirajući individuum u etičkoj sferi. No premda termin 'egzistencija' ima tako široko polje primjene, on teži za specifično religioznom koncepcijom. Čovjekov je, naime, najviši oblik samo-ostvarenja kao duha za Kierkegaarda čovjekovo samo-odnošenje prema osobnom Apsolutnome. 'Egzistencija' je sinteza između neizmjernog i ograničenog, i egzistirajući individuumu je oboje: neograničen i ograničen. To ne znači da bismo čovjeka poistovjetili s Bogom, već da je njegovo nastajanje trajno težnje prema Bogu. 'Egzistencija je dijete koje je rođeno od beskonačnog i konačnog, vječnog i vremenitog, i zato je ona trajno težnje.' To težnje mora biti trajno nastajanje jer se samo-odnošenje prema Bogu ne može ostvariti jednim činom vjere jedanput zauvijek, već mora poprimiti oblik trajno opetovanog samo-zalaganja.

Egzistirajući individuum *par excellence* je individuum pred Bogom, čovjek koji stoji na stajalištu vjere.